

درباره سرای عزیزا...اف که تنها بازار چندطبقه ثبت‌ملی‌شده در مشهد با ۱۱۰سال قدمت است

تاریخ لرزان یک تجارت‌خانه

لبلا کوچک‌زاده | درست یک‌سال پیش از احداث فلکه حضرتی یعنی در سال ۱۳۰۷، ساخت سرای تجاری عزیزا...اف در محله عیدگاه مشهد به پایان رسید. دراین‌میان، باتوسعه‌معارب‌وازی‌بین‌رفتن بخشی از بافت اطراف حرم، تعدادی از سراها و تیمچه‌های قدیمی مشهد تخریب شدند. اما با افزایش مسافرت و تجارت، کاروان‌سراها و سراها و تیمچه‌های جدیدی با کاربری تجارتی و برخی زوارنشین ساخته می‌شود که طبق گزارش مکتب شاهپور، تعداد آن‌ها در سال ۱۳۱۳ حدود ۱۵۲باب است. سرای عزیزا...اف هم یکی از همین مکان‌هاست که آن را می‌توان تنها بازار تاریخی چندطبقه ثبت‌ملی‌شده در مشهد دانست که همچنان پس از حدود نزدیک به ۱۱۰سال استوار اما لرزان در چندقدمی حرم‌مطهررضوی ایستاده است. بنای ساخته‌شده از آجر و چوب و نقش‌خورده با فیروزه است که از ابتدا کاربری تجاری داشته و محل اصلی تجارت پوست مشهد بوده است. محلی که چند نسل از مشهدی‌ها از آمدوشد به آن خاطره‌ها دارند. ماجرای مرمت این سرا اما با آوار پلاسکو گره خورده است، گویا یک‌سال پس از این حادثه در سال ۱۳۹۶، طبق اعلام شهردار وقت مشهد، نام این بنا در راس فهرست دوازده مکان پرخطر شهر نوشته می‌شود و از آن زمان به‌صورت پابلوت، سرای کوچک عزیزا...اف در بخش شرقی این بنا برای تعمیر آماده می‌شود که تاکنون با کش‌وقوس‌های فراوان همراه بوده و هنوز مراحل بهسازی آن به پایان نرسیده است. البته در گزارش‌ی دیگر، به این موضوع خواهیم پرداخت و در مطلب پیش‌رو فقط تاریخ رفته بر این بنا و معماری آن را کاویده‌ایم.

● عزیزا...اف در مکتوبات تاریخی آن‌ط‌س‌ور که در کتاب «تاریخ اقتصادی‌مشهد»، نوشته علی نجف‌زاده بیان شده است، در دوره پهلوی اول بخشی از کاروان‌سراهای مشهد کاربری تجارتی داشتند و برخی زوارنشین و بعضی علافی بودند. سراهای تجارتی مشهد اما بیشتر در بازار و پایین‌خیابان و سراهای زوارنشین در پایین‌خیابان قرار داشته‌اند. سرای عزیزا...اف هم با کاربری تجاری شامل دوسرای بزرگ و کوچک در محله عیدگاه، نیش‌کوچه‌های عسکریه و عباسقلی‌خان قرار گرفته است. بنای سه‌طبقه‌ا آجر ساخته‌شده که چون سطح سرا از کوچه پایین‌تر است، از نمای میرمی‌دو طبقه دیده می‌شود. اما اگر بخواهیم دیگر نشانه‌های تاریخی سرای عزیزا...اف را در خود بنا بیابیم، باید آن را در کاشی‌کاری‌های سقف ورودی اصلی بنا در سرای بزرگ جست‌وجو کنیم. روی مقرنس فیروزه کاری سقف در این بخش، «سرای عزیزا...اف سنه ۱۳۴۷ قمری»نقش خورده است. درست روبه‌روی همین

کاشی کاری نیز نام «حاجی غلامحسین سالم مشهدی معمار» دیده می‌شود. فردی که این بنا در سال ۱۳۴۷قمری (برابر با ۱۳۰۷خورشیدی) به او واگذار شده است. به گفته رضا سلیمان نوری، در پرونده ثبت‌ملی اثر در سال ۱۳۸۰، سال ساخت بنا براساس همین تاریخی است که در سقف ورودی ثبت شده است. این مشهد‌پژوه همچنین می‌گوید: احتمالاً چهارده پانزده سال قبل از این تاریخ یعنی اواخر دوران قاجار، سرای عزیزا...اف ساخته شده و درحال تکمیل بوده است که از سوی عزیزا...اف، تاجر یهودی، به حاجی غلامحسین واگذار می‌شود. بنا بر این گمانه‌زنی، سال ساخت این بنا را می‌توان ۱۲۹۰خورشیدی دانست.

● از تجارت پوست تا لباس‌های تاناکورا

اما عزیزا...اف، مالک اول این بنا، از نسل یهودی‌هایی بوده است که نادرشاه نزدیک به ۲۸۶سال قبل برای توسعه شهر از قزوین به مشهد مهاجرشان می‌دهد و او کاروان‌سراییی برای تاجران پوست مشهدی احداث می‌کند. سلیمان نوری با

دراین باره نیز می‌گوید: کارگاه‌های تولید پوست وپشم وچرم برای صادرات درسرای عزیزا...اف راه می‌افتد. صنعتی که در دوره‌ای در اختیار یهودیان تغییردین‌داده به آیین اسلام که به آن‌ها «جدیدا» گفته می‌شد، قرار می‌گیرد. آن‌ها در مجاورت این بنا در کوچه محمدیه که محل سکونت اقلیت‌های دینی مشهد در دوره افشار و قاجار بوده، سکونت داشته‌اند. اما به گفته این پژوهشگر، مشهد در دوره‌ای قطب صادرات پوست در ایران و آسیای میانه است. با منسوخ شدن صادرات پوست در مشهد، در سال ۱۳۵۳خورشیدی هم‌زمان با تخریب بناهای حاشیه حرم مطهر، این بازار به بازار فرش تبدیل می‌شود. پیش از انقلاب اسلامی در دوره‌ای مرکز فروش بنشن جات (حبوبات) می‌شود. اما پس از آن در دهه‌شصت به بازار فروش لباس‌های دست‌دوم تبدیل می‌شود. هم‌اکنون نیز سرای کوچک که مدت‌هاست برای تعمیر بسته شده، همچنان در اختیار بازار لباس‌های دست‌دوم است. طبقات بالای سرای بزرگ هم همین کاربری را

دارند. اما در طبقات پایین آن، لوازم صوتی و تصویری و مایحتاج مختلف زائر دیده می‌شود. ● سرای بزرگ، سرای کوچک همان‌طور که اشاره شد، سرای عزیزا...اف از دو سرای کوچک و بزرگ تشکیل شده است که در سرای بزرگ یک حیاط در بخش بیرونی کاروان سرا طراحی شده است و پیرامون آن حجره‌ها و غرفه‌های تجاری مکان فعالیت کسبه بازار است. دارند. بیشتر مصالح به کار گرفته‌شده در این بنا از آجر و گچ است. با این‌حال، تیر و ستون و نرده و بالکن‌های آن از چوب ساخته شده است. کف بنا با آجرهای خشتی سنتی فرش شده است که این آجرها در بدنه بنا هم دیده می‌شود. از کاشی‌های فیروزه‌ای رنگ نیز برای تزئین بنا در بخش‌های مختلف استفاده شده است. از دیگر ویژگی‌های این بنای تاریخی، بالکن‌های ساخته شده در

تصاویر از مراحل تعمیر سرای عزیزا. اف

«حیات یحیی»

کتابی مهم درباره انقلاب مشروطه از زبان نویسنده‌ای که خود حضور مستقیم در آن برهه تاریخی داشته است

تاریخ خوان

سکه قلب زن

روزنامه «فکر آزاد، یکی از روزنامه‌های خراسان دوره قاجار است. نخستین شماره این جریده به صاحب امتیازی احمد دهقان (بهمنیار کرمانی) و مدیر مسئولی امیر شهیدی (رفع‌التولیه) به تاریخ ۲۲شوال ۱۳۴۰هجری قمری در مشهد منتشر شده و تا سال ۱۳۰۴ خورشیدی ادامه داشته است. «فکر آزاد، دارای ستون‌های سرمقاله، خبرهای داخلی، مباحث علمی، داستان‌های ادبی و ضرب‌المثل‌های فارسی بوده اما پرداختن به بحث‌های دینی و مباحث مذهبی از دیگر موضوعات بیشتر بوده است. در «فکر آزاد، همچنین گزارش‌های مجلس سنا و انتخابات نیز بارها چاپ و منتشر شده است.

● ۲۹ ذی‌حجه ۱۳۴۱هجری قمری

«سه روز قبل آقا شیخ حسین، رئیس تأمینات به درویشی مصادف (برخوردرده) و از وضع (سر و وضع) او ظنین شده، مأموری برای

کشف حالات (فهمیدن اوضاع) او تعیین می‌کند. پس از چند ساعتی معلوم می‌شود که درویش مشغول سکه‌زنی (ضرب سکه تقلبی) است. از قضا درویش به خارج شهر حرکت می‌کند. از طرف رئیس تأمینات برای جلب مشارالیه مأمور اعزام و در نزدیکی ترقیه (ترقیه) به او می‌رسند. در حالتی که سوار مادیان خود بوده، می‌رفته است. او را به اداره نظمیه جلب نموده، اسباب سکه‌زنی از خورجین او کشف نموده، مشغول تحقیقات می‌شوند. در جریان استنطاق معلوم می‌شود نام او «حسینعلی طهرانی» است و سال‌ها در رشت، طهران و لاهیجان مشغول سکه‌زنی بوده است تا اینکه در خراسان جنایتش فاش و دستگیر گردیده، پس از اقرار، مشارالیه توقیف و اسباب سکه‌زنی در مخزن ضبط می‌شود. سکه‌های قلب مکشوفه از قران‌های کهنه معمولی و به طوری ساخته شده است که تمیز آن فوق‌العاده مشکل است.»

روایت‌هایی از ارض اقدس که لابه‌لای اسناد گم شده بود
نخستین‌های مشهد به قلم یک نویسنده

گروه تاریخ‌وهویت

در قسمت چهارم ستون «مشهدنویس» سراغ غلامرضا آذری خاکستر، یکی دیگر از پژوهشگران تاریخ مشهد رفتیم تا با کتاب «شناسایی و معرفی اولین‌های شهر مشهد» که یکی از آثار این مشهدی نویسن است، آشنا شویم. غلامرضا آذری خاکستر در این کتاب که نخستین چاپش را سال ۱۳۹۵ تجربه کرده است، تلاش می‌کند اولین‌های مشهد را در هر حوزه و صنفی معرفی کند، آن‌هم برپایه چند شاخص پژوهشی مانند بررسی اسناد، مکتوبات، مطبوعات، تاریخ شفاهی و عکس‌ها و فیلم‌های برجامانده از موضوعات مختلف. برای نمونه، او در این اثر موضوعات را به پانزده دسته اولین مدارس، دانشگاه‌ها، روزنامه‌نگاری، چاپخانه، عکاسی، تئاتر و سینما، رادیو، پزشکی، دولت‌های بیگانه، ورزش، شهرداری، امکانات شهری، صنایع، حرم‌مطهررضوی، انقلاب اسلامی و دیگر اولین‌ها تقسیم کرده است. همچنین، برای هرکدام از این مجموعه‌ها زیرمجموعه‌های مختلفی تعریف کرده و به‌قول معروف نخستینی نبوده است که برای آن سندی وجود داشته و آذری خاکستر آن را از قلم انداخته باشد. بخش‌های زیر از این کتاب ۳۶۰صفحه‌ای انتخاب شده است.

● اولین دکتر آموزش زبان

دکتر بهرام طوسی اولین دکتر آموزش زبان انگلیسی در مشهد است. وی سال ۱۳۱۴ در محله سرشور به دنیا آمد. پدرش، حاج حسین طوسی، مؤسس داروخانه بزرگ طوس بود که در خیابان تهران و روبه‌روی موزه قرار داشت. وی دوره نظام‌وظیفه را با درجه ستوان سومی گذراند و ازجمله آخرین دیپلمه‌هایی بود که به‌عنوان افسر وظیفه خدمت کرد. او سال ۱۳۳۷ در کنکور شرکت کرد و در دانشکده ادبیات مشهد در رشته ادبیات انگلیسی پذیرفته شد و بعد از چهار سال دوره کارشناسی را به پایان رساند. آقای طوسی از سال ۱۳۴۰ به خدمت آموزش و پرورش درآمد و پس از سه سال تدریس در دبیرستان‌های تربت حیدریه به تهران منتقل شد. این چهره علمی همچنین در سال ۱۳۴۷ در مسابقه سراسری دبیران زبان ایران برای بورس (فولبرایت) شرکت کرد و به‌عنوان نفر اول وارد دانشگاه جورج تاون واشنگتن دی سی شد. پس از بازگشت، در دانشگاه شیراز به همکاری دعوت و در سال ۱۳۴۹ در کنکور کارشناسی ارشد زبان و ادبیات انگلیسی پذیرفته شد. طوسی در سال ۱۳۵۶ برای ادامه تحصیل راهی انگلستان شد و پس از اخذ مدرک دکتری به ایران برگشت. وی سی‌سه سال خدمت در ارومیه به مشهد منتقل و در گروه زبان انگلیسی دانشکده ادبیات مشغول به فعالیت شد. بهرام طوسی هفده سال تنها دکتر آموزش زبان در خراسان بود و رانده‌اندازی مقطع کارشناسی ارشد آموزش زبان انگلیسی در دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی به‌همت او صورت گرفت. از دکتر بهرام طوسی تاکنون بیست جلد کتاب و حدود صد مقاله علمی در زمینه‌های آموزش زبان، مترجمی، عرفان، فلسفه و روش‌های تحقیق و مقاله‌نویسی علمی در مجله‌های معتبر و کنفرانس‌های بین‌المللی در ایران، کانادا، انگلستان، مسکو و هند چاپ و منتشر شده است. به‌علاوه، او اولین کتاب در زمینه تندخوانی را با عنوان «مهارت تندخوانی (به‌صورت خودآموز)» برای فارسی‌زبان‌ها منتشر کرد که متن اولیه همه مؤسسه‌های تندخوانی شد و از آن زمان این فن در ایران رواج یافت.

● اولین داروخانه دام‌پزشکی مشهد

ایجاد نخستین داروخانه مشهد برگرفته از یک سند، یکی از صدها موضوعی است که در این کتاب به آن پرداخته شده است. متن این سند چنین است:

در برخی اسناد و مدارک آرشیوی، مستقیم به اولین بودن یک موضوع اشاره شده است که نشان می‌دهد سند با اشراف و آگاهی به موضوع آن را مطرح کرده است. در سند زیر، دکتر تقی بلوری خبر تأسیس اولین داروخانه دام‌پزشکی ایران را در خیابان خواجه ربیع مشهد اعلام کرده است. این سند تاریخ ندارد و حتی سمت آقای سعدآبادی هم در آن مشخص نیست. ولی چون در آن با قاطعیت به موضوع اولین‌ها اشاره شده است، معرفی می‌شود.

داروخانه دام‌پزشکی خراسان

جناب آقای سعدآبادی افتخار دارد که افتتاح اولین داروخانه دام‌پزشکی ایران را در مشهد به‌نام داروخانه دام‌پزشکی خراسان در خیابان خواجه ربیع مقابل اداره دام‌پزشکی به‌عرض برساند. نیاز روزافزون جامعه ایرانی به مواد پروتئینی و گوشت ما را بر آن داشت که در راه تأمین غذای اولیه مردم با شما دام‌پروران و مرغداران عزیز که زحمتشکست‌ترین مردم این مرزوبوم هستید، هماهنگ شود و در جهت پیشبرد هدف‌های عالی شما همکار و همگام باشیم. مصرف بی‌رویه داروها علاوه بر اینکه صدماتی جبران‌ناپذیر به اقتصاد دام‌پروری کشور وارد می‌کند، ضررهای زیادی برای دامداران محترم به وجود می‌آورد که تا حد ممکن باید از آن پیشگیری شود.

مشورت با دام‌پزشک همواره ضامن تأمین منافع شما و سلامت دام‌هایتان است و داروخانه دام‌پزشکی خراسان در راه این هدف و با همه امکانات وسیع و کادر منظم فنی همواره آماده است تا به کمک شما بیاید و در رفع احتیاجات دام‌پروری با مرغداری شما همکاری کند. متقابلاً حمایت و پشتیبانی جناب عالی از این واحد نواخته سبب توفیق در راهی که پیش گرفته‌ایم شده است و امکان ایجاد واحدهای جدید در استان را فراهم خواهد کرد. امید است اجازه فرمایید ضمن زیارت جناب عالی در محل داروخانه، درباره مناسبات آینده و امکانات داروخانه در خدمت شما گفت‌وگو به عمل آید. امید است توفیق یار و مددکار باشید.

مدیر داروخانه
دام‌پزشکی خراسان،
دکتر تقی بلوری

شهر

شنبه
۱۳۹۱
۱۴ شهریور
۱۳۴۴
۲۸۱۸

۱۵

تاریخ و هویت